

נתוח מתים לצרכי לימוד ושימוש בחלקי גופות מתים לצרכי רפואה

בכנסת נתקבל חוק המתיר במקרים מסוימים לנתח מתים לצרכי לימוד רפואי ולהשתמש בחלקי גוף מהמת לצורך ריפוי (ניתוחים פלסטיים). וזה מחייב אותנו לברר שאלות אלה לפי ההלכה. ואלה השאלות המתעוררות בזה:

- א. מהו איסור ניתוח מתים.
 - ב. אם מותר להסתכל לשם לימוד כשאחר מנתח את המת.
 - ג. האם יכול אדם למכור בחייו את גופו ע"מ שינתח והו לאחר מיתה.
 - ד. דינם של אלה שפרשו בחייהם מדרכי צבור ומאבדים עצמם לדעת, וכן ניתוח לצורך בירור סבת המות באלה שמתו מיתה בלתי טבעית.
 - ה. היתר נתוח המת מצד פק"נ.
 - ו. העברת חלקי גוף מהמת לאדם חי.
- כיסוד לכל זה עלינו לעיין ביסודות ההלכה הנזכרים לענין מת, והם: א. מצות הקבורה. ב. איסור ג'וול המת. ג. לועג לרש. ד. איסור הנאה מהמת. ונברר בעז"ה את הדברים לפרטיהם.

א. מצות הקבורה

א. בסנהדרין מ"ו: איכא דאמרי א"ר יוחנן משום רשב"י רמו לקבורה מה"ת כנין ת"ל כי קבר תקברנו. ובגליתן שם מביא את גרסת הילקוט אר"י מגין למליך את מתו שהוא עובר בל"ת, ת"ל לא תלין נבלתו. מגין שעובר אף בעשה ת"ל כי קבור תקברנו. וכ"כ בס' החינוך מצוה תקל"ד וז"ל: מצוה לקברם ביום המיתה והעובר על זה יחליק את המת שלא לכבודו בטל עשה מלבד שעבר על לאו. והרמב"ן בפ' תצא כי שהמלין את המת בא"י עובר בשני לאוין ועשה, כי נוסף על הנ"ל יש בארץ ל"ת נוסף של ולא תטמא את אדמתך, ובחז"ל עובר בלאו ועשה.

ושוב נסתפקו בגמרא בדין קבורה אם הוא מצד בזיון או מצד כפרה. ואמרו שם שנפ"מ מזה אם אמר שאינו רוצה לקברו שאם משום בזיון לאו כל כמיניה, ואילו אם הוא משום כפרה, הרי אמר שאינו רוצה בכפרה. בעיא זו לא נפשטה, וה"ז ספק איסורא לחומרא.

ב. אולם הרמב"ם (ה' אבל ס"ב ה"א) כתב: אם צוה שלא יקבר אק שומעים לו, שהקבורה מצוה שנאמר כי קבר תקברנו. וכבר התקשה בלח"מ שלא ת"י לו לתלות

הטעם משום שהקבורה מצוה, אלא משום שאנו נוקטים שקבורה משום בזיון וכבעית
הגמרא. וכ"כ באמת הטור בסי' שמ"ח עיי"ש.

והנראה שהרמב"ם מפרש את הבעיא באופן אחר עפ"י מש"כ הרדב"ז (ח"ב
סי' תשי"ט) וז"ל: מי"מ חייב כל ישראל לקבר מתיהם מן התורה כדאמר ר"י בשם
רשב"י. וא"ת אי"כ למאי נפ"מ מהא דקמיבעי לן אי משום בזיונא אי משום כפרה.
וי"ל דאי אמרינן משום כפרה ואמר לא תקברוניה קוברים אותו ואין לו כפרה
כיון שהוא לא רצה בה. ואפשר דמה"ט לא כתב הרי"ף ז"ל בעיא זו משום דלא
נפ"מ מידי אי משום כפרה, הקב"ה יודע אם יש לו כפרה אם לא, עיי"ש. הרי לנו
שעל עצם חיוב הקבורה לא הי' ספק כלל כי חיובה מן התורה, ואפילו במי שאמר
שאינו רוצה בה. וזהו כנראה כונת הרמב"ם שהקבורה מצוה, ואינו יכול בדבריו
לבטל את המצוה המוטלת לקברו.

ג. ואילולי דברי הרדב"ז נראה שאעפ"י שלענין אם אמר לא תקברוניה אק
נפ"מ למעשה וכמו שכתב, וכנ"ל, מי"מ נפ"מ לכמה ענינים אחרים. כי הנה יש
לדון אם קברו את המת ונתגלה אם חייבים לחזור לקברו. ע"י בגמרא חולין (דף פ"ז)
לענין כיסוי הדם שפטור. והקשו מ"ש מאבדה ומתרץ הכא כתיב מיעוטא, וכסתה.
וע"י ב"תורה תמימה" שפירש שענין זה תלוי בטעם המצוה. וא"כ לפ"ז יצא גם בניד"ד
נפ"מ אם קברוהו וחזר ונתגלה, שאם טעם המצוה הוא מצד הבזיון חייבים לחזור
ולקברו. אולם אם הטעם הוא מצד כפרה, הרי אמרו (סנהדרין מ"ז): שהכפרה היא
מכי חזו הצערא דקברא פורתא ואפילו טרם שנתעכל הבשר, אי"כ לא יהו חייבים
לחזור ולקברו.

ד. ונראה שעוד נפ"מ יש אם קבורה משום בזיון או מצד כפרה עפ"י מש"כ
התור"ט (שבת ס' המצניע) על דברי המשנה: המוציא כזית מן המת חייב, שהטעם
מפני שמצניעים אותו לקברו. והמשנה למלך" (סוף ה' אבל) חלק עליו וכתב שאין
דבריו נראים כי אין חיוב קבורה בכזית כדאמרינן בירוש' נזיר שאין נעשה מת
מצוה לענין היתר הכהנים להטמא לו אא"כ היה ראשו ורובו, ולמדוהו שם מהכתוב
כי קבר תקברנו. ומכאן שאין חיוב קבורה בכזית. וע"י מנ"ח (מצוה תקל"ד) שכתב
שאף לענין כהנים אינם מיטמאים אלא בראשו ורובו יתכן ששם הוא גוזה"כ, אבל
לענין קבורה לעבור בלאו ועשה לעולם הוא בכזית, ואולי גם בפחות מזה. וי"ל
שהדבר תלוי בטעם מצות הקבורה, שאם הוא מצד בזיון יש חיוב גם על כזית, כי
בזיון ישנו בזה וכ"כ הנוב"י היר"ד סי' צ'. אבל אם הטעם מצד כפרה, כיון שנקבר
ראשו ורובו יש לו כפרה ושוב אי"צ לקבור הכזית. והגמרא שהזכירה הנפ"מ לענין
אם אמר וכי לא נקטה אלא נפ"מ אחת, ואף הרי"ף לא הזכיר הבעיא לפ"מ שלענין
זה שהוזכר בגמרא אין נפ"מ לדינא וכמש"כ הרדב"ז. ולפ"ז לפ"מ שלא נפשטה
הבעיא נראה שיש חיוב קבורה גם בכזית מן המת.

ה. וראיתי בסי' חלק הלוי (יר"ד סי' קכ"ה) שכ"י עפ"י דברי המלי"מ הנ"ל
שאם נקבר ראשו ורובו מותר את השאר גם לשרוף¹). ומישב בזה מש"כ התוס'
(תענית ט"ז:) ד"ה ונותנים אפר מקלה, שאותו אפר הי' מעצם אדם, שהרי האמר

1) ע"י מאמרנו להלן שהבאנו דעת המחברים בענין ומה שהעלינו בזה.
חצור"ה.

הוא לזכרון העקדה. וזה תמות שהרי עצמות אדם צריכים קבורה. אלא שחכונה כשנקבר ראשו ורובו ואז מותר השאר בשריפה וכנ"ל. ולפמשיכ אין הדבר כן, כי למסקנא שיש לנקוט לחומרא גם כזית מן המת אסור בשריפה. אולם אין ראי' מדברי התוס', כי כ"כ בנוב"ית (יר"ד סי' ר"ט) שבאבר מן החי אין מצות קבורה, רק בכדי להנצל מתטומאה, (וע"ע ב"סוחד יצחק" ע' קבורה), וא"כ י"ל מדברי התוס' מחסרשים לענין עצם מאבר מן החי. ויש עוד לדון בדבר אפילו לפי שיטת המלי"ם מצד ניוול בידים, וע"י בס' "בית דוד" (סי' ע"ט) שיש בשרפת המת משום ניוול.

ו. במהרש"א וכן ב"ערוך לנר" הקשו ממה שאמרו בב"מ (פ"ד:) שרבי אלעזר בריש ציוה לאשתו שלא לקוברו אלא להניחו בעלי. ואיך אמר לבטל מצות קבורה. ובערוך לנר הקשה למה לא הוכיחו מזה שקבורה משום בזיון שאם מצד כפרה, האם לא רצה אותו צדיק בכפרה? והנראה שלק"מ כי הוא לא אמר שלא יקברוהו כלל, אלא שלפי שעה לא יקברוהו, ובאמת לאחר שנודע בין השכנים הובא לקבורה. אכן יש מקום לדון מצד החיוב לקוברו ביום ההוא. אולם י"ל שהרי אמרו המלינו לכבודו אינו עובר עליו, ומאחר שזאת היתה בקשתו, הי' זה לכבודו וא"ע ע"ו. ויש עוד להעיר במשיכ בס' "ערוך לנר" (סנהדרין שם) במה שאמרו בגמרא ב"ק ב"ק י' דברים שנאמרו בירושלים, שאין מלינים בתוכה את המת, שחרי כל מלין מתו עובר בלאו ועשה, אלא ששם חכונה שאפילו לכבודו של המת אין מלינים אותו שם. ואם הוצרכו להלינו, היו מוציאים אותו מחוץ לירושלים.

ז. בסיכום הדברים: מצות קבורה המת קיימת תמיד ואפילו אם אמר שלא יקברוהו. יש גם חיוב לחזור ולקבור את המת אם נתגלה מאיוו שהיא סבה. וכן חייב בקבורה אף כזית מן המת ואולי אפילו פחות מזה. מצות הקבורה היא שיבא המת לקבורה בזמן מן הזמנים, אולם הלנת המת אף היא אסורה בלאו ועשה אלא שלצורך כבוד המת מותר, חוץ מירושלים מחמת מעלת קדושתה.

ב. איסור ניוול המת

א. בכמה מקומות בש"ס נזכר בסשיטות איסור לניול את המת. אולם לא נתברר מקורו של האיסור, ואם הוא איסור תורה או איסור דרבנן. והנראה שלפ"מ שנסתפקו בגמרא אם קבורה משום בזיון או כפרה שכנ"ל יש לנקוט לחומרא שהוא משום בזיון, יש ללמד מכאן האיסור לניולו גם אם יבא לקבורה אח"כ, שהרי הקפידה תורה על בזיונו.

ובזיון זה כבר נתבאר בתוס' שם (ד"ה קבורה) שהוא מצד בזיון המשפחה, ועל כן גם הסכמתו לניולו לאחר מותו אינה מועילה. וכ"כ בנוב"י הנ"ל שגם אם אין לו משפחה אסור כי הוא ניוול לכל החיים שרואים סופו לניול כזה, ואם אין לו קרובים הרי הוא מת מצוח ודין הקבורה על כל ישראל.

ב. אכן מכיון שכנ"ל דין הניול הוא מצד הקפדת התורה על בזיון המת, כל שיש בדבר זה משום כבודו מותר כשם שמותר להלינו לכבודו. ומטעם זה לא קשה ממה שחנפו את יעקב אבינו ע"ה ואת המלכים, ע"י נוב"ית. סי' ר"י והת"ס חיר"ד סי' של"ו.

ובזה יש לתרץ מה שאמרו בערכיך ז' בישבה על משבר ומתה מביאים סכך וקורעין בטנה כדי להציל את הולד הרי שלשם הצלת העובר מותר לנחל את המת. ומזה הביא המהר"ם שיק (חיריד סי' שמ"ז) ראי' שמשום סקרנ' מותר ניוול המת. ועי' שרית בנך ציון סי' קע"א שדחק לדחות ראייה זו. אולם לפי הנ"ל י"ל שזו כבודו של המת שיהא זרעה קיים ולכן אין כאן משום ניוול כלל. אלא שיש עדיין לספק אם הניחול שהוא ודאי נדחה מפני הספק שמא יצילו את העובר, עי' לקמן קצת מזה.

ג. אך נראה לתרץ גם באופן אחר, כי אמרו שם עוד: ארי' אי"ש האשה היוצאה ליהרג מכין אותה כנגד בית הריחן כדי שימות הולד תחלה כדי שלא תבא לידי ניוול. אי"כ בישבה על משבר ומתה הרי היא כבר במצב של ניוול ממילא, ואין כאן אלא לדון בתוספת ניוול, ובוה יש כבר לומר שאחולי אחיל לגבי יורשים, כי כן אמרו בסנהדרין (מ"ח) לענין מותר המת ליורשיו שמפרש רבא ת"ק סבר כי בון לי' אחולי מחיל זילותי' גבי יורשים. ונוסח הלשון "כי בון לי" וכר קשה, אלא שהכונה היא שכיון שבין כך ובין כך כבר נתבזה לצורך עצמו בעצם אסיפת הכסף לקבורתו, שוב מוחל את תוספת הבזיון לגבי יורשים. וכמו כן בעניננו כיון שכבר מבוזה ועומדת, מוחלת היא את תוספת הבזיון לגבי הולד.

ד. ונדברינו אלה מיושב גם מה שחקשה בשרית בנין ציון הנ"ל מסוגיא זו שאמרו שאדם מוחל זילותו לגבי היורשים על הסוגיא ב"ב קנ"ד. ששאלו את ר"ע מחו לבדקו ואמר להם שאינם רשאים לנולו, ובגמרא שם מבואר שעל היורשים יש איסור ניוול יותר מאשר על אחרים. אבל עפ"י משי"כ יוצא שלא אמרו שמוחל זילותו כלפי יורשים, אלא כשהוא כבר נתנוול גם בלא זה, ואין זה אלא תוספת ניוול. אולם אם כל הניחול הוא בשביל היורשים בזה אינו מוחל כלל.

כמו כן תתורץ בזה קושית ה"ערוך לנר" על סוגיא זו שלגבי היורשים אדם מוחל זילותו, ממה שנסתפקו בגמרא אם הספד הוא יקרא דשכבי או יקרא דחי, ואמרו שם נפ"מ לענין להוציא מהיורשים לצורך ההספד, והקשה שהרי גם ולול הוא מוחל לגבי יורשים ומכשי"כ שמוחל על כבודו. ולפי הנ"ל גם זה מיושב שכל שאין לו מזה שום תועלת אינו מוחל זילותו.

ה. ומ"מ יכולים אנו לשמע שגם תוספת בניחול אינה מותרת אם לא לצורך יורשים, כי רק לענין זה הוא שמצינו סברא זו שמוחל זילותו.

וזנוה בשרית דודאי השדה (סי' ע"ו) בשאלת ניתוח מתים לשם לימוד רפואי כתב שאם גם לא ינותח ע"י רופא יהודי, ינתחוו רופאים נכרים, יש סברא לתור שמותר גם ליהודי, שהרי בין כך יתנוול. אולם לפמשי"כ שהוא כלול בלא תלין, איך אפשר להתיר לאו זה משום שהנכרי יעשה זאת. ויש עוד לדון בזה מכמה איסורים נוספים כדלהלן.

עוד כתב שם שאם אפשר, כדאי שהנכרי יתחיל לעשות את הניתוח, ואז כשכבר יהי ממילא מנוול, לא יהי איסור להוסיף לזה. ומשוה זאת למח שמצינו שאין איסור להטיל מום בקדשים בע"מ, ושם יש סברא יותר לאיסור שהרי עדיין קדשים היא.

ולא ידעתי איך אפשר ללמד משם שיש שם לימוד מיוחד להתיר, עי' בכורות י"ג. ואודיבא ילמד לאיסור ממחמץ אחר מחמץ ומסרס אחר מסרס שאסור לכרע

למבואר שם. ויש להביא ראיה מפורשת שלא כדבריו ממ"ש בב"ק (פ"ו): ביישו ערום חייב. וכקשה, ערום בר בושת הוא, אר"ם מאי ערום דאתי זיקא כרכינתו למאניה ואתא הוא דלינתו טפי וביישיה, עיי"ש. הרי לנו שאם הוסיף לביישו, אעפ"י שהיו כבר ערום ומזולזל חייב. ואיך נתיר להוסיף ניוול למת לאחר שכבר נתנוול קודם ע"י הנכרי.

ועיי' בחוס' ד"ה דאתא זיקא שכתבו וז"ל: אבל אם הוא עצמו דלינתו ובא חברו דלינתו טפי פטור כיון שזה אין מקפיד, או שמא אורחא דמילתא נקט דאתא זיקא, עכ"ל. ויש ללמד מסיום דבריהם הללו שגם אם אחד אבד עצמו לדעת באופן שתגוף מזולזל על ידי מעשה עצמו, מ"מ אין בזה בכדי לפטור את המוסיף על בושתו, ומכש"כ לענין מת, שכבר הבאנו לעיל מש"כ התוס' בסנהדרין מ"ו, והוסיף עליהם הגוביי שבזיון המת הוא גם מחמת תקפדת בני משפחתו וכן בזיון כל החיים. וע"כ גם זה אסור לזולזל.

ו. ויש לדון עוד אם ה' המת מבוטח ביטוח חיים ממקרה אסון, ועכשו אין היורשים יכולים לקבל דמי הביטוח אא"כ ינותח המת לבירור סבת המות, אם זה מותר. ונראה שאין ללמד זאת מדין מותר המת ליורשיו שהבאנו לעיל, שאמרו שם שמוחל זילותו לגבי היורשים, שחרי שם ה' עיקר הזולזל עבורו לצורך הקבורה. כמו כן אין ללמד מזה שהתירו להוציא הולד בישיבה על משבר ומתה, שהרי י"ל שרק במקרה זה שיש גם סברת פק"ג של העובר, משא"כ בנ"ד שאין זה אלא ענין ממתני. ונראה שיש לפשוט זאת מסוגית הגמרא ב"ב קנ"ד מעשה בבני ברק בא' שמכר בכספי אביו ומת, ובאו בני משפחה וערערו שהי' קטן ואין מכירתו מכירת. וכי' ומסיק מדקאמר להו אי אתם רשאים לזולזל ואישתקו, אא"כ בני משפחה קא מערערו משריה אישתקו, פירש"י כדי שלא לינוול לקרובים, אלא אי אמרת לקוחות קא מערערי אמאי שתקי לימרו לי' אנן זמי יחבינן לי' לינוול ולינוול, פירש"י אין אנו חוששים בבושתו שאינו קרובנו והפסדינו מרובה, וכי' עיי"ש. ועי' ב"כתב סופר" (חיר"ד סי' קע"ד) שכתב צ"ע טובא למה מותר לזולזל משום הפסד ממון, הרי ויתרה תורה משום כבוד הבריות על מ"ע של השבת אבדה וכן בבכורות כ' דהקב"ה חס על כבוד הבריות דממון אתיהיב למחילה. הרי שכבוד הבריות עדיף מהפסד ממון של חברו, א"כ ק"ו שלא לזולזל המת מחמת פסידא, ואיך ה' פשוט לש"ס שהלקוחות מותרים לזולזל. עיי"ש שהאריך בזה ותירץ בדוחק. ויש לדקדק בדברי רש"י שכ' בלשונו "אין אנו חוששים בבשתו" שלשון זה נראה שאין המדובר שהם הם המנוולים אלא רק שאינם חוששים מה שמתבייש, וכן מה זה שהדגיש בלשונו "והפסידנו מרובה" שנראה שרק זהו המתיר. ונ"ל עפ"מ שכבר כתבנו לעיל שאיסור ניוול מקורו מאיסור הלנה שהוא בל"ת, ונראה שעוד חמור מהלנה, שכן עושה מעשה בידים, ובל"ת קיי"ל שצריך לתת כל ממונו ובלבד שלא יעבר, (עי' אריח תרנ"ו) א"כ ודאי שמחמת ממון לא יתכן להתיר איסור זה. אלא הכונה היא שיסבבו הדבר שנכרי יפתח הקבר, ויהי' עיקר הגיוול נעשה ע"י הנכרי ואז יוכלו לראות הסימנים, ובוזת אין איסור הל"ת שלא הם העושים זאת, אלא יש משום לועג לרש, כפי שיתבאר להלן בע"ה, וע"כ איסור זה יש להתיר במקום הפסד מרובה. והו' שדקדק רש"י "שאין אנו חוששים בבשתו" כי אין הם המנוולים, ורק, שהיו להם לחשוש למה שנעשה ע"י הנכרי, אולם מכיון שזה הפסד מרובה אין עליהם חובה זו. (ועי' 17

בשרית שיבת ציון סי' ס"ה שכתב עפ"י החכ"צ שבפחות מכן כ' אין חרדת הדין ע"כ הותר ללקוחות לנזולו מצד "אנן זוזי יהבינן", אבל במקום שיש מחרדת הדין יתכן שאינם יכולים זאת. אולם לפי דברינו יוצא שע"י עצמם גם הניוול לחוד אסור, ואם ע"י נכרי אין מקום לחלק בין הניוול לבין שמתוסף לזה גם נימוק של חרדת הדין). ז. וחנה כל האמור הוא לגבי הלקוחות, אולם לגבי היורשים אין היתר לנזולו בשביל הירושה, ע"ש בתוס' ד"ה זוזי, שנימקו זאת "משום דלא מידי יהבי ועוד שהוא קרובם". וא"כ בנידון שלנו כשהאב הי' מוכתה, אפילו אם הם שילמו את דמי הביטוח, מ"מ הרי לא הוא קיבל את הכסף מהם, א"כ הריז בכלל מש"ב התוס' לאו מידי יהבי. ועוד שהרי הוסיפו עוד נימוק "שהוא קרובם" ונראה דהיינו שמוטל עליהם חובת קבורתו מניעת בזיונו ולזה אינו מועיל גם הפסד מרובה, שחרי הוא מצד שזה כלול בל"ת דבל תלין המוטל על הקרובים, ולענין שלא לעבור על ל"ת הרי מחויבים לתת כל ממונו וכנ"ל. וע"י בכ"ס הנ"ל שמתיר לפתוח הקבר ע"י נכרי לבדוק אם זה בעלה משום עיגונא. אבל לפי הנ"ל נתבאר שגם ע"י הנכרים מוטל על הקרובים לעכב הניוול. וע"ע בשיבת ציון הנ"ל שמסקמק על ניוול מטעם ספק שאין סי' מוציא מידי דאי, וה"ג אין זה אלא ספק.

ח. וכשמכר הוא עצמו את גופתו לאחר מותו לצרכי ניתוח, אף שבוה שייכת הסברא "אנן זוזי יהבינן", מ"מ נראה שלישאל עצמו דאי אסור לנזולו כנ"ל כיון שהוא עיבר בלאו, אלא אפילו אם הקונים רוצים לעשות זאת ע"י נכרי, מ"מ נראה שהחובה מוטלת על הקרובים לבזבו כל ממונם ולהחזיר את הכסף לקונים, כיון שעליהם מוטלת מצות הקבורה והאיסור גם שיתנוול ממילא או ע"י נכרי. ואם אין למת קרובים, כל ישראל קרוביו לזה כיון שהוא מת מצוה, ומחויבים לעכב בזיון המת, וע"י סי' דברי חיים (חיר"ד סי' ס"ד). והמכירה מצד עצמה נראה שלא חלה כלל שהרי אמרו בערכין ז' במשנה: האשה שנהרגה נהנים בשערה. ומקשה בגמרא, ואמאי, הרי איסור הנאה נינהו. א"ר באומרת תנו שערי לבתי. ומקשה אמרה תנו ידי לבתי מי יהבינן וכו' עיי"ש. הרי מפורש שמת אסור בהנאה ואמירת האדם בחייו לא מועיל לענין זה, וא"כ אין המכירה מכירה כלל. וה"ז רק חוב בעלמא על המת.

ט. בנרצח כשלחקירת המשטרה לשם תפיסת הרוצח נחזף הניתוח, יש מקום לדין עפ"י מש"כ הנוב"י סי' ר"י וז"ל: דאי אמרינן שלעולם לא יהרג הרוצח בלי בדיקת הנהרג, א"כ ניוול זה הוא לכבודו של הנרצח, וכל מה שהוא לכבודו אין בו משום ניוול, עיי"ש. וא"כ גם בנידון שלנו י"ל כן. אכן לפמש"כ בשם "שיבת ציון" יוצא שכל ניוול מספק אסור. כמ"כ אין מובן מה כבוד יש בזה למת שנתפס הרוצח, ואם משום קיום מצות "ובערת הרע", הרי "במתים חפשי". ויש קצת לדין עפ"י שמצינו ביר"ד (שס"ד, ס"ז) שקוברים את הנרצח בבגדיו כדי להעלות חימה לגקום נקם, הרי שיש ענין בעשיית הנקמה ברוצח. ומ"מ עדיין אין ראיה להתיר בשביל זה מעשה ניוול בידים. ולכן נראה עיקר כפירוש ראשון של הנוב"י שם. באופן שאין להתיר בשביל זה את הניוול.

י. ניוול המת לשם לימוד רפואי יש לדין בו מצד סקרני. ודנו בזה הנוב"י, התת"ס ושאר האחרונים מסוגית הגמרא חולין י"א: שאמרו שם שמשום איבוד נשמה מותר הניוול. וכן מהסוגיא בערכין הנ"ל שהותר לקרוע בטנה לחוציא העובר.

והנוכחי חוסיף בזה ח"ל : אבל אני תמה הלא אם זה יקרא פקריג איכ למח לכם כל הפלסוף, הלא זה דין ערוך ומסורש שאפילו ס' נפשות דוחה את השבת החמורה. וכמסקנה החזיק דבריו החת"ס (יר"ד סי' של"ו), שכל שאין החולה בפנינו אין זה פקריג י'. ובשרית "בנין ציון" הנ"ל חוסיף עוד נימוק שלפיו אין להתיר ניוול המת אפילו לשם פקריג והוא משום איסור גזל שאסור לגזול את כבודו (לפי"מ שהעלה שאסור להציל עצמו בממון חברו אפילו במקום פקריג).

ועוד יש לדון בניתוח עסיי המבואר בגמרא ברכות י"ח: מעשה בחסיד א' וכר שמע שתי רוחות מספרות וכר, שמתבאר משם שחסרון תכריכים הראויים מעכבים את המת מלבא מעלה מעלה, וכשיכ אם יהי מנוול ובעל מום שודאי מעכב אותו וקשה לו, ועי' בצל"ח שם.

יא. בסיכום הדברים: ניוול המת הוא איסור תורה והוא מוטל בראש וראשונה על הקרובים, ואם אין לו קרובים הר"ז מוטל על כל ישראל. טובת הנאה כספית של היורשים אין מתירה את הניוול. המוכר את עצמו בחייו אין המכירה מועילה אלא חוב יש עליו. יהודים הקונים אינם רשאים לנוולו בידם ומ"מ יכולים הם לנוולו ע"י נכרי, אולם על הקרובים החובה להחזיר להם את הכסף ששילמו בכדי שלא ינוול המת. חקירה משטרתית לשם תפיסת הרוצח אינה מתירה ניוול, וכן אין להתיר את הניוול לשם לימוד רפואי כיון שאין החולה שצריך להתרפא ע"ז עומד לפנינו. יש הנוטים להחמיר יותר שאין להתיר הניוול לצורך אדם אחר.

ג. לועג לרש

איתא בברכות י"ח. לא יהלך אדם בבית הקברות ותפלין בראשו וס"ת בזרועו ואם עשה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו. ועיי' בתוס' שכתבו שה"ה שאסור לקרות ד"ת בע"פ מטעם זה. עוד שם אריי כל הרואה למת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש, ועיי' בגמרא ויוצא מזה שגם במקום מצוה וגם שאין כותהו כלל לבזות המת מ"מ יש בזה איסור. ואין זה איסור ניוול המת ששם עבר בעשה ול"ת וכנ"ל אלא הוא איסור בפני"ע.

ועי' בלבושי מרדכי מהדורא תליתאה (ארי"ח סי' כ"ט) שכתב בנוגע לניתוח מתי ישראל ח"ל: הא ודאי לימוד חכמה זו מצוה הוי כמש"כ היעב"ץ, ודא דלימוד אומנות לחיותו בריוח, גם אית ב"י חיותא דבריאות, אלא דמ"מ אסור בשבת וכר עיי"ש. אכן לפי הנ"ל וכפי שנקבע להלכה בארי"ח סי' מ"ה. אף שזו מצוה מ"מ שייך בו איסור לועג לרש. ואם אמרו כל הרואה למת ואינו מלוהו עובר באיסור זה, איך יעמד ויסתכל (אפילו אם לא יעשה מעשה בידים) כשמנוולים את המת, וכי יש לועג לרש גדול מזה? ובוה ודאי שייך מה שאמרו שם, למחר באים אלינו ועכשו מתרפים אותנו. וכן מה שכתב שלימוד הרפואה ה"ז מצוה ע"י חת"ס (יר"ד סי' ...)

(2) כבר דנו בזה הרבה פתאחורנים בדור שלפנינו ובדורנו, והילקו בין הזמן התנאים שהיו לפני הנוכחי החת"ס לבין התנאים השורדים כיום. ועי' מהו במשפטל עזראלי ח"פ, היר"ד סי' כ"ח וכ"ט.

שליח) שכתב בין השאר שאין מצוה מוטלת עליו לחיות רופא עייש י). במרט שפניץ כל הלימוד הוא באיסור, ויוצא מזה שמצד לרעג לרש יש לאסור אפילו לעמוד ולתסתכל כשאחרים מנתחים, חוץ ממה שיש לדון בו מצד איסור הנאה מחמת, ויתבאר לחלן בעיה.

ד. איסור הנאה מחמת

א. איתא בע"ז כ"ט: ומת גוסא (שאסור בהנאה) מגלן? איתא שם שם מעגלה ערופה. ויש לדון בלימוד שע"י ניתוח מצד איסור ההנאה. הרבה מהאחרונים רוצים להתיר זאת משום שכיון שההנאה היא ממה שרואה ומסתכל אין זו הנאה האסורה כמיש קול מראה וריח אי"ב משום מעילה. אולם כבר דחו זאת עפ"י מש"כ הכפ"ת בר"ה כ"ח. ובמל"מ פ"ח מכלי המקדש ה"ו, שרק כששומע קול השיר ונהנה הוא שאמרו אי"ב משום מעילה, אבל הלוקח כלי שיר ונהנה בשמיעתו מעל וא"כ ה"ה גבי ניתוח, שהוא עושה מעשה ומכוין ללמד ונהנה ע"י מעשה שעושה ה"ז הנאה ממש.

יש לדון עוד אם זה נקרא כדרך הנאתו. ובענין שלא כדח"ג נחלקו הדעות. הרדב"ז ח"ג תתקע"ט כתב בזה שמתרסאים בבשר. המת הנקרא "מומיא" אף שלא במקום סכנה הוא משום שסמכו שזה שלא כדח"ג. וכ"כ במל"מ סוף ה' אבל שמת ילפינן מעגלה ערופה הוי דומיא דקדשים שאם נהנה שלא כדח"ג לא מעל, אלא שכתב שמכירה או נתינה יש בו משום איסוה"ג כשם שבקדשים המוכר והנותן מעל. [ב. ובוה ג"ל לתרץ קושית התוס' בע"ז שם שהקשו למה לא למדן איה"ג במת בג"ש זו שם שם מע"ז עצמה כשם שלמדו לענין הזמנה בסנהדרין מ"ז. אבל לפי הנ"ל ג' שאילו היו למדים מע"ז ה"י אסור אף שלא כדח"ג כמו שכתבו התוס' פסחים כ"ו. ד"ה שאני היכל, שמעילה למדו מחטא חטא מתרומה שנאמר בה אכילה ולכן אינו אסור אלא כדרך הנאתם משא"כ ע"ז שלא נאמר בה אכילה אסור גם שלכדח"ג. ולזאת למדו מעגלה ערופה לומר שרק כדרך הנאתו אסור. עוד ג"ל לתרץ קושית התוס', שאילו היו למדים מע"ז ה"י אסור להתרמא

3) תחת"ס אמר דבריו שם לענין כהן שיכשיר עצמו לרפואה בדרך הטמאות לפתים מצד פקו"ג, ובוה הוא שאמר שדבר זה יכול להעשות ע"י ישראלים, וחשה זאת לפה שמצוים להכין מע"ש צרכי מילה ויולדת אעפ"י שאם לא הכינו מותר לעשות בשבת לשום פקו"ג. אבל לא כשע"ז ימנעו בכלל מלימוד הרפואה, שהרפואה מצוה היא (י"ד רכ"א ס"ד וש"ך שם). ואמרו כל עיר שאין בה רופא ואומן אסור לת"ח לחד בתוכה (סנהד' י"ז:), וע"י רמב"ם הל' דעות פ"ד שנראה שמפרש לזה לרופא ממש ושלא כרש"י שפ"י דחיינו מוחל, וגם לרש"י נראה שזה כלול באומן, שהוא מקו"ד דם והיינו לפי מצב הרפואה או, שזו היתה הרפואה המצויה ביותר (ע"י ב"ב ג"ח:), ואם כן אם אפנים אין זו מצוה שמוטלת עליו, אבל סו"ס זו מצוה היא ואם לא ילמד לא תא ולא אחר יתא בזה משום פקו"ג, וע"כ בצורה כללית ודאי יש בלימוד זה משום מצוה. העורך.

מהמת אמילו במקום סקרינ, שהרי ע"ז היא מג' עברות שיהרג ואל יעבר, משא"כ עכשו שלמדים מעגלה ערופה, כל שיש בזה משום סקרינ מותר (4).

ג. אכן בחיד' רע"א (יר"ד סי' שמ"ט) נוקט בפשיטות שמת אסור בחנאה אף שלא כדה"ג ולצורך חולה שאב"ס, והוא שלא כרדב"ז והמל"מ.

ועכ"פ מכירת הגופה אסור לכל הדעות שזה נקרא הנאה כדרך הנאתו וכמו שהבאנו לעיל מהמל"מ. וכן הבאנו מהא דערכין ז': שאם אמרה תנו ידי לבתי מי מהני.

ד. וכל הדיון שלנו הוא מצד איסור ההנאה שלא ע"י ניוול המת, אכן אם הוא ע"י ניוול הרי יש בו איסור מצד עצמו, וכפי שנכתב לעיל. ולפי"ז ק"ל מה שכתב הרדב"ז הנ"ל שסמכו להתיר להתרפאות מהמומיא משום שהוא שלא כדה"ג אמילו ע"י אכילה ושת"י מצד הסמים המעורבים בזה, והרי מה שאוכלים ושותים ממנו אין לך ניוול גדול מזה ואיך הותר. אלא שהעיקר כמו שמסיק שם הרדב"ז שרובא דרובא של המומיות אינם אלא מתי נכרים. וע"י פ"ת (יר"ד סי' שמ"ט) שמביא שמת נכרי אינו אסור בהנאה אלא מדרבנן, ומתיר בחולה שא"ב סכנה לקחת מעצמות נכרי.

ו'יש להעיר קצת לשאלה הנ"ל אם יש איסור במת שלכדה"ג מזה שאמרו בטנהדרין מ"ז: קבריה דרב הוי שקלי מיני' עפרא לאישתא בת יומא. אתו ואמרו לשמואל אמר להו שפיר עבדין קרקע עולם היא וקרקע עולם אינה נאסרת. ולכאורה הרי כל השימוש בעפר לרפואה הוי שלכדה"ג, ולמה הי' לו לומר הטעם מפני שתיא קרקע עולם. וי"ל שלא היו לוקחים העפר לאכילה אלא לשים אותו על הגוף, ועפר קבר שאין משתמשים בו לד"א, הוי זאת כדה"ג.

ה. ויש מקום לדיון לחד לענין עור המת לפמש"כ התוס' זבחים ע"א ובכמה מקומות עור אדם המת מותר בהנאה. ע"י בס' בית יצחק (ארי"ה סי' י"ד) שמסיק דכ"ז קודם שגזרו טומאה, אבל לאחר שגזרו טומאה שאו ודאי לא יעשה מהם שטיחים וממילא דעתו לבטל העור לגבי המת ולא גרע מתכריכים ע"ש. ולפמש"כ לעיל בנוגע לאיסור ניוול המת קשה על עצם הדיון שהוצרכו לגזור טומאה על עור המת שמא יעשה עור אביו ואמו שטיחים הרי אין לך ניוול גדול מזה שמפשיט מהמת את העור. ומזה ראי' למה שפ"י ר"ת (סנהדרין מ"ה) שגם עור אדם אסור בהנאה ומה שהוצרכו לגזור טומאה היינו משום שטומאה חמורה להם יותר ומדקדקים בה. ועוד נ"ל שמה שאמרו גזרה שמא יעשה וכו' היינו שעושה זאת לכבודם כמש"כ - תפארת ישראל" בהקדמתו ל"ס' טהרות אות י"א ע"ש. ובזה מיושב גם מה שאמרו שמא יעשה עור אביו ואמו שטיחים ולא אמרו בסתם שמא יעשה עור אדם שטיחים. (וע"י רמב"ם פ"ג מטומאת המת ה"א). ומכיון שעושה לכבוד המת אין בזה משום ניוול, ולכן הוצרכו לגזור בו טומאה.

ו. איסור ההנאה מן המת ואיסור הניוול הם גם כאלה שפרשו בחייהם מדרבי

(4) נראה שזה גופא כלול בקושית התוס' כיון שמצינו גז"ש זו עלתה ללמד מע"ז לענין הזמנה, אי"כ רואים אנו שנתקבלה הגז"ש לענין זה, וא"כ למה לא נלמד את כל דין איז"ג משם, ואם משום שאז יאסר גם שלכדה"ג או במקום סקרינ, גם זה נלמד, שהרי גז"ש היא ויש ללמד ממנה גם לחומרא.

ציבור. והמאבדים עצמם לדעת. איסור הניווול תרי כניל נלמד מדין הלנה וזה נאמר באיש אשר הומת מיתת בי"ד. ועי' בש"ך סי' שמ"ה שמביא תשובת הרשב"א שאף שאמרו אין מתעסקים עמהם לכל דבר, לא לענין קבורה אמרו אלא לענין שאין קורעים ואין חולצים, ועי"ש דחיינו לענין אבלות או כבוד המת, אבל קבורה שהוא משום בויונא חייבים. ולפי הג"ל גם ניוול בכלל זה. וכן לענין איסור הנאה אין לחלק, שהרי המחבר פסק (יר"ד סי' שמ"ט) שמת אסור בהנאה בין ישראל בין נכרי. ועי"ש בתגר"א שמביא שיטות בזה ועי' מש"כ לעיל מהפ"ת שאין בנכרי אלא אית"נ מדרבנן. ומ"מ בישראל לא מצינו שום חילוק וכולם אסורים בתנאה.

ז. וחנה בנוגע לנכרי אפשר לה"ר שי"ב אית"נ כי בסוף תמורה לא מנו את המת בין הנקברים. ועי"ש בהתפארת ישראל" שכתב דחנא ושייר את שצריך קבורה. אכן יפה כתב בזה בנוב"י (יר"ד סי' צ') שמת — קבורתו משום בויונו ולא משום איסורו. ואין מקומו להמנות בין אלה שבמשנתנו שקבורתם מצד איסורם. אכן במת נכרי שאי"ב מצד מצות קבורה של בויונא, אם הי' בו איסור הנאה עדיין הי' לו לתנא למנותו בין הנקברים, אלא נראה מזה שמת נכרי אי"ב משום אית"נ מת"ת. ת. בענין נתוח פלסטי, דחיינו שמרכיבים לאדם חי אבר או חלק בשר שנתקלקל אצלו מבשר המת ומתאחד ונעשה לבשר אחד. בענין זה דן הגרא"י אונטרמן שליט"א בירחון "קול תורה" תשי"ג, חוברת ז"ח' מצד איסור ההנאה מן המת ורצה להשוותו לדין טומאת המת, שע"י חיבורו בבשר האדם החי פרוחה לה טומאתו, וכמ"כ לענין האיסור. ע"ז יש להעיר מהרמב"ם ה' טומאת מת פ"ג ח"ט, שבשר המת שנסרך ונעשה כקמח טהור וכן אפר השרופים טהור, וחיינו משום שנשתנה מהות המת פרוחה הטומאה. אולם דין אית"נ ודאי נשאר שהרי המת אינו מהנשרפים וא"כ גם עפרו אסור. ועי' בס' דעת כהן סי' קצ"ו לענין אפר השרופים שאף שאין כאן טומאה לכהנים מ"מ אית"נ יש בו, וכש"כ גידון דידן שהאבר עדיין קיים לפנינו.

ועי' בע"ז מ"ט שאף שזה הוא גורם מותר בדיעבד מ"מ באפה את הפת נגד האבוקה אסור הואיל ונהגה מהאיסור כשהוא בעין. וא"כ כאן שמשמש באבר עצמו ודאי שיש מקום לאסור.

ט. כמ"כ דן שם בנוגע לשאלת ניוול המת וכי' בזה שאם הנתוח נעשה לטובת בנו או בתו של המת י"ל שעושים בזה נחת רוח למת ואין זה ניוול. אולם כבר הבאנו לעיל מהא דב"ב קנ"ד שנראה שדין ניוול המת חמור יותר בבני המשפחה היורשים אותו, וכבוד המת הוא שיבא לקבורה וזה שמשמשים בו הוא לתועלת החיים, לא לכבוד המת ולא לתועלתו.

י. עוד כ' שם שהוא כבוד למת שיתחבר חלק מגופו לגוף החי וישוב לתחייתו תחת אשר בקבר ירום תולעים ויבאש עי"ש. בזה אני מוצא לנכון להעתיק את דברי הרדב"ן תשובה תפ"ד וז"ל: לפי שאמרו במדרש שאין מכניסים את הגשמת למחיצתה עד שיתעכל הבשר. ובזה נשתבחה ארץ ישראל שנאמר ארץ אוכלת יושבית ואמרו מתוך גנותה למדו שבחה שממהרת לאכול את יושביה אשר בתוכה כדי שהגשמה תמצא מנוחה נכונה בישיבה עליונת אם היא ראויה לכך. ואעפ"י שמותר ליתן סיד בתוך הקבר וכש"כ כשהוא עצמו מצוה ע"ז, מ"מ היא התחכמות על מה שסדר הקב"ה בטבעו של עולם, כיון שהדבר על צד העונש מה הועיל, הקצור קצרה ידו ית'

להתפרע ממנו בעונש שהוא קשה ומר מות. ואם צריך הוא הלא יצוה את המצע להשיב כל יסוד ליעודו בזולת זמן או בזמן קצר כדי שתעלה נשמתו למקומו בלא מנע. הלכך ע"ז וכירב אני קורא תמים תחיה עם ד', עכ"ל. וא"כ איך נתיר לנוח המת לקחת אבר או בשר, שזה מעכב כניסת הנשמה למחיצתה? ובכלל אינו מוכן מה כבוד יש בזה שאינו בא לקבורה עכשו, הן סוף סוף לקבר יבא גם השני לאחר זמן. יא. עוד ראיתי ב"קול תורה" שנה הנ"ל חוברת י"א—י"ב שכתב הרמ"ג ד. בודשטין. להתיר ניתוח פלסטי על יסוד מה שאמרו בסוטה מ"ג ילדה שסיבכה בזקנה בטלה ואין בה דין ערלה. אולם לענ"ד אין הנידון דומה לראי כי שם אינו מרכיב דבר האסור כשלעצמו רק שמוליד פירות האסורים, ובוה יש לומר הסברא כיון שכל חיית הענף הוא ע"י האילן נמצא שהפירות גדלים מהאילן ובטלה הילדה בזקנה. משא"כ בנידון שלנו שמרכיב אבר שהוא כשלעצמו אסור בהנאה והרי הוא גם להלן ממשיך להיות ניכר ועומד בפני עצמו ואיך יפקע ממנו איסור ההנאה? (ובסברתו היה אפשר לדון אם תצויר הרכבת זרוע של נכרי בגוף של ישראל לענף תפלין, שנאמר שזה מתבטל לגבי הגוף הישראלי והוי כידו ממש).

סוף דבר, אין למצא היתר גם בניתוח פלסטי, כל שאין בדבר משום סק"ג, להפקיע דין הקבורה שהוא בעשה ול"ת ואיסור הניזול ואיסור ההנאה מן חמת יב. בסיכום הדברים: לימד ע"י מעשה שמנתח הגופת יש בה משום איסור הנאה שאסור במת. ונראה שלענין זה אין חילוק וגם העור המת באיסור זה עומד. איסור זה ישנו גם באלה שפרשו בחייהם מדרכי צבור וכן אלה שאיבדו עצמם לדעת. אולם אין איסור מה"ת בנכרי. האיסורים קיימים גם בניתוח פלסטי ואין לעשות זאת אלא במקום של ס' סק"ג.

היוצא מכל זה שאין היתר ללמד חכמת הרפואה על גופות יהודים. וכבר יצא מפורש מפי כה"ג מרן הראי"ה קוק זצ"ל ב"דעת כהן" ס"י קצ"ט לאסור נתוח מתי ישראל. ונוטל עלינו לקנות בכסף מלא גויות מתים משל איי בשביל המטרת הזאת.

*

יתכן שבעיני אי"אלה מהקוראים תראה מסקנא זאת מחרה מבחינת החשיבות של התפתחות המדע הרפואי במדינה. אולם ע"י פסחים ג"ז. שחוקי גזו ספר הרפואות והודו לו. וע"י פירש"י ופיה"מ לרמב"ם שכתב בזה"ל: ספר רפואות היה ספר שהי' ענינו להתרפאות בדברים שלא התירה התורה להתרפא בהם. עיי"ש. הרי שאף בדברים שיש בהם משום רפואה ונוגע לבריאות העם, מ"מ אם זה נגד התורה מן הראוי לבטלם. וכבר אמרו חז"ל במה ששלמה רצה להחכים על גזרתו של חקביה — שלמה ואלף כירב יהיו בטלים וקוצה ממך איני מבטל (ע"י ירוש' סנהדרין ק"ב ה"ו ומ"ר שמות פ"ו). וע"י לנו שדברי תורה לא יזונו ממקומם. ותתועלת הצריכה להגיע תבא בדרכי היתר ונתיבות שלום.